

ПРОБЛЕМА САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЗМІН

На перехідних етапах історичного розвитку народу актуальність проблеми сприяння розвитку громадянськості набуває особливої ваги. Таку ситуацію ми спостерігаємо в сучасній Україні, де соціально-економічна ситуація є досить складною та суперечливою. На шляху її науково-психологічного аналізу стають численні перешкоди. Науковці неодноразово констатували недостатній рівень поширення духовних цінностей серед української молоді, домінування в неї суто прагматичних інтересів. Але багато українських громадян у період політичних випробувань і особливо молоді виявили громадянські якості, які викликали до них повагу з боку розвинутих демократичних країн. Разом з цим, ми спостерігаємо, як патріотичним поривом одних людей скористалися інші люди, головним наміром для яких є матеріальне збагачення. У тяжкій моральній ситуації розчарування країна особливо потребує нових сил для зміцнення своєї незалежності, які би внеском свого суттєвого потенціалу, актуалізацією духовних сил сприяли як розвиткові самої країни, так і її світовому авторитету на належному світовому рівні інтелектуальної та культурної конкурентоздатності. Все це засвідчує складність проблеми і наголошує на необхідності її глибокого вивчення.

Тому об'єктом нашого дослідження стала особистість, а предметом - актуалізація сутнісних сил особистості як громадянина країни.

Враховуючи характеристику предмета дослідження, у вибірку увійшли майбутні офіцери запасу – студенти чотирнадцяти ВНЗ міста Одеси, що навчаються на факультеті підготовки офіцерів запасу Військового інституту Одеського Національного політехнічного інституту, майбутні вчителі допризовної підготовки, майбутні менеджери (Київський Міжгалузевий інститут управління). Вибірка репрезентувала представників старшої (зрілої) юності, бо цей вік є продуктивним для особливої активної роботи людини зі змістом, виробкою ціннісних орієнтацій – розумінням того, заради чого людина діє, сензитивним у плані оцінки досвід батьків та старшого покоління. З іншого боку, для нас стало цікавим те, яким чином, що саме та якою мірою досвід старших поколінь сприймається молоддю, чому саме знаходять у молодих серцях благодатне підґрунтя слова однієї людини і непереконливими стають аргументи іншої, які фактори в біографії наставника стають визначальними і як саме вони мають бути представлені вихованцю, щоб молода особа сприйняла їх і вони мали виховне значення для становлення її особистості як громадянина.

Підійти до відповіді на ці питання дозволяє теорія розвитку Г. С. Костопа, яка показала, що розвиток – не просто заданий результат. Йому притаманна своя логіка, самостійність і відносна незалежність від впливів виховного процесу. Розвиткові притаманний саморух, саморозгортання, самоактуалізація, навіть “спонтанійність”, що фактично є свідченням його самоспричинення.

Сутнісною характеристикою становлення громадянина є здійснення особистістю себе. “Здійснювати – значить перетворити в суттєвість, приводити в суть, у життя, виконувати насправді” (В. І. Даль [6, с. 708]). Здійснення особистості припускає активну життєдіяльність, активність людини при переході потенційного в актуальне як актуалізацію її потенціалу.

При окресленні акцентів понять “актуалізувати” і “активізувати”, поняття актуалізації означає процес виявлення дій, вчинків, передумови яких вже потенційно визрили, характеризує їх перехід до структури поточного моменту. Якщо поняття “активізувати” значить – пробудити до активності, посилити діяльність, оживити її [3, с. 385-386], то поняття актуалізації означає пробудження активності в тому, що існує потенційно, або вже може мати місце в діяльності і має шанс бути більш актуальним. Якщо особистість у своїй активності припускає здатність до цілеспрямованого і планомірного перетворення навколишнього й самої себе в ньому, то термін “актуалізація” акцентує увагу на переході можливого в дійсне і свідчить про розширення меж активності особистості. Якщо активізація може мати місце в підсиленні доведеної до автоматизму, механічної, звичайної діяльності, то актуалізація припускає актуальний характер даної діяльності у зв'язку із зовнішніми умовами, актуалізація або реалізація характеризує розгортання сутнісних сил особистості.

У процесі актуалізації переходять в актуальний план ті можливості, що без цілеспрямованого впливу можуть розвиватися не в повну силу, незважаючи на сприятливі умови віку чи умови актуальної діяльності. На перший план при цьому виступають такі важливі характеристики особистості, як-то: здатність до свідомого вибору, визначення життєвих орієнтирів, тверда життєва позиція й, передусім, розуміння людиною сенсу власного життя.

Важливим фактором сприяння становленню громадянськості є особистість наставника, коли вона сприймається не як тільки ретранслятор інформації, а як авторитетний провідник, здатний допомогти молоді в опануванні смисложиттєвими цінностями.

Істотною характеристикою становлення особистості стають тенденції, що в саморегульованні людини інтегрують регуляційні процеси в цілеспрямовану життєдіяльність, у вчинкову активність. Основою нашого розуміння тенденцій стали положення С. Л. Рубінштейна про тенденції, які виступають як прагнення, коли намічено не тільки вхідний, але і кінцевий їх пункт. Проблема спрямованості, за С. Л. Рубінштейном це питання про динамічні тенденції, що як мотиви визначають людську діяльність, самі, у свою чергу, визначаючи її цілі і задачі. Як основний момент тенденцій виділяють установку. Вона виявляється в готовності до певної активності, спрямованої на задоволення даної потреби при неодноразовому повторенні ситуацій, що дають можливість задовольнити дану потребу. Щоб установка стала дієвою, необхідно формулювати відповідні позитивне ставлення особистості до дій у цьому напрямку. Поняття тенденції ширше від поняття установки. За суттю проблема спрямування може бути зведена до питання про динамічні тенденції, що, як мотиви, визначають людську діяльність, самі, у свою чергу, визначаючи її мету. Тому, серед багатьох форм і напрямків розвитку, динамічна тенденція визначає відносну тривалість ситуативної поведінки, що визначається мотивами, з одного боку, метою і завданнями, з іншого.

Тенденція в саморегульованні людини інтегрує регуляційні процеси в цілеспрямоване діяння, що суб'єктивно виявляється в залученні людини до певної діяльності. Позитивні тенденції розвитку суспільства та тенденції розвитку особистості інтегрують регуляційні процеси в цілеспрямовану життєдіяльність, у вчинкову активність.

У періоди тяжких матеріальних випробувань, до яких можна віднести ситуацію тяжкої економічної кризи, існує практика звертання до духовної сили народу, яка єдина здатна вивести його на шлях дійсного, морально-психологічного відродження. Адже саме морально-психологічний фактор, за фактами науки є, подолати який є найскладніше. При цьому слід згадати загальновідому теорію самоактуалізації А. Маслоу поряд з прикладом життя Д. Шестаковича, який написав симфонію в оточеному німцями Ленінграді, цим прикладом підкреслив існування життєдайного психологічного механізму, що здатний започаткувати процес спротиву пригніченню і початку схождения до перемоги. Це механізм, на який здатні Пасионарії (А. Гумільов), або в термінології А. Маслоу – 2% осіб, що самоактуалізуються, спонукається метою – зробити щось гідне для людей, для країни, для чогось більшого, ніж сам, що не піде разом з власним життям з часу, що минає, а залишиться на Землі і після смерті. У зв'язку з цим, згадуємо актуалізовану К.Д. Ушинським думку, що мета скеровує людину (головною метою свого життя К.Д. Ушинський уважав прагнення зробити якомога більше для Вітчизни), думку А. Макаренку (діяльність якого також припадає на складні матеріально часи), що метою, яку ставить перед собою людина, вимірюється її життя. А. Макаренко вказував на життєдайне значення мети для психології розвитку колективу – його взаємодійсності, настроїв, традицій, колективної думки. Свобода волі людини не вичерпується поняттям усвідомленої необхідності й висловлюється в самій можливості активності, завдяки якій людина реалізує себе як особистість, тоді “культура гідності” (за О. Г. Асмоловим) виявляється вищою від “культури потреб”. Можливо, помилкою було у період перебудови визначальним зробити економічне і матеріальне, а не моральне і духовне, завдяки чому за формою частково втрачено зміст. В оптимістичному баченні вирішення сьогоденних проблем, увагу привертає те, що форма і зміст взаємообумовлені і, можливо форма стане, хоч і не визначальним, але фактором, який спонукає до актуалізації понять справедливості і краси, до збереження джерельних, сутнісних сил народу, що здатні вивести народ з кризового духовного стану. Цей кризовий стан спостерігається не тільки в матеріальному скрутному становищі значної верстви людей, а і в наявності значного прошарку тих, хто намагається відгородитися від народу затемненим склом лімузів. Поняття «культурного олігарха» підкреслює співіснування поняття безкультурності, і в наш час, як ніколи, постає проблема елітарності вихованості особистості і необхідності пріоритету проблем виховання, визначення пріоритетності, проблем духовно-морального плану над матеріальними. Згадаємо думку К. Ушинського, Й. Флавія та інших, що моралізування ще нікому й ніколи не приносило користі. Коли людина відчуває що «не може інакше», «якщо не я, то хто ж ще?» (О.Ф. Лазурський), саме це внутрішнє відчуття народжує вчинок істини, усвідомлення цінності власного життя, своєї належності до роду, народу, країни, це утворює відчуття щастя – співбуття зі своєю країною, з тим, що складає частку себе і до чого належиш.

З цих актуальних питань необхідної актуалізації потенціалу особистості постають проблеми спадкоємності поколінь, усвідомлення пріоритету виховання молоді в країні на рівні особистісного значення для її громадян, на рівні сімейної цінності. На цьому рівні, що має підтримуватись не тільки інформаційною, але й особистісним змістом, відбувається породження тенденції, які в соборній країні здатні спонукати її дійсне відродження. Філософсько-психологічне значення тенденції для розвитку визначається загальнолюдськими надчасовими ціннісними орієнтаціями, які зарекомендували себе віками та є несорідними гарантантами правильно способу життя. Саме загальнолюдські цінності задають і відтворюють сенс буття людини, наявність якого і визначає нематеріальну якість її життя.

У часи, коли спілкування за допомогою інтернету стало можливим для всіх з усіма куточками земного шару, зростає, з одної сторони, значення освіченості, вихованості на рівні вищих світових показників, з іншої – значення етнічних- національних складових культурності, які суттєво впливають на збереження ознак індивідуальності людини як представника народу. Тому самоактуалізації особистісного розвитку сприяє творчість, що стверджує загальнолюдські цінності на основі культури власного народу. У послідовника психоаналізу Е. Фрома знаходимо думку: “В акті творчості людина трансцендує сама себе як тваринна сутність, вона піднімає себе над пасивністю і випадковістю існування до цілеспрямованості і свободи... сила волі до

руйнування, що спостерігається в історії людства і свідками якої ми стаємо в наш час, закорінена у природі людини, як і потреба щось будувати... Деструктивність... Вона є лише альтернативою творчості... Бажання руйнувати повинно виникнути тоді, коли не може бути вдоволене бажання щось створювати. Задоволення потреби у творчості веде до щастя; руйнування веде до страждання і передусім для самого руйнівника” [22, с. 457-458].

Особистість з вираженими тенденціями громадянськості розглядається як така, що відроджує і конструює, а не лише пристосовується. Позитивні наслідки опанування гуманістичними цінностями дає реалізація у суспільстві принципів соборності. Природа психологічного механізму соборності (О.С. Хомяков [4], В. В. Зеньковський [10,11], С. Л. Франк [23] та ін.), – у єднанні на основі любові, однаковій для всіх необхідності виконувати моральні закони життя. Підлеглисть законів права законом моральним є фактором, який оздоровлює суспільство. Саме вони і забезпечують внутрішню органічну духовну єдність суспільства, яке називається “соборністю”(О.С. Хомяков, 1856). Хоча духовність не можна зводити до релігійності в сучасних психологічній літературі вказується на роль духовності в само актуалізації особистості як визначального фактора (Боришевський М.Й., Москалець В.С., Флоренська Т.О., Шабельников В.К).

Таким чином, дослідження громадянськості у Південноукраїнському регіоні, що відбувається з 1996 року по цей час дає право зробити певні висновки, серед яких наступні: громадянськість має ціннісно-смыслову природу і виражається у ставленні особистості до прав і обов’язків у країні, проявляється в позиції особистості відносно країни та народу і є духовно-моральною цінністю; сензитивним періодом для становлення громадянськості особистості є зрілість людини, а одним з її визначальних аспектів – суб’єкт-суб’єктна взаємодія представників різних поколінь; в умовах соціально-економічних змін громадянськість передбачає політичну і правову свідомість, почуття патріотизму та причетності до долі своєї країни та її народу, усвідомлення себе як повноправного члена соціальної спільноти. При цьому, недостатня розвиненість громадянського суспільства, ототожнення громадянськості з політичною активністю популістського типу, робить можливим протиставлення суспільства і держави підтверджує потребу в науковому дослідженні проблеми становлення громадянськості як фактора само актуалізації в умовах соціально-економічних змін. Необхідність активного сприяння становленню громадянськості молоді як інтегративної якості особистості є одним з найважливіших факторів економічної стабільності, міцності та обороноздатності країни. Актуалізація психологічних механізмів соборності в країні, неухильне прагнення до досягнення суспільно значущої мети (центральна серед цілей – зробити якомога більше для країни) на основі відповідальності за власний моральний вибір і сумлінно-громадянського ставлення до життя, є основою розвитку особистості людини як громадянина.

Становлення особистості громадянина означає шлях, змістом якого є розкриття власного потенціалу і через нього досягнення повного потенціалу людського життя у своїй країні на рівні світових кращих світових стандартів і зі збереженням національних барв. Становлення громадянськості є складовою особистісного зростання особистості та її самоактуалізації. Громадянськість особистості виступає механізмом перетворення життя в нову духовну якість.

Встановлено, що громадянськість як інтегративне психологічне утворення особистості є одним з критеріїв особистісної зрілості людини, а готовність до громадянської самореалізації – новоутворенням цього зрілої юності. Розвиток високого рівня громадянськості зазвичай, проходить в умовах турботи батьків про виховання і освіту, демократичного духу високої інтелігентності і науковості у навчальному закладі; ефективної суб’єкт- суб’єктної взаємодії поколінь, високої моральності товариства, з яким спілкується молодь. Особистісними характеристиками видатних громадян є інтерес до історії і державної мови, соціально-економічного та політичного життя країни, що проявлявся з юнацьких років. Центром вирішення проблеми самоактуалізації особистості в умовах соціально-економічних змін є зосередження уваги на сприянні становлення громадянськості її народу, розвитку позитивних тенденцій конструктивного ставлення до вирішення поточних задач при максимальному залученні творчого потенціалу народу на основі його культурних традицій, серед яких ключовим питанням є підвищення культури психологічної. Прилучення особистості до реальної творчості в житті, вплив викладача як наставника-провідника, психолога в інформаційному просторі полягає в знаходженні смисложиттєвих цінностей та має бути опосередкованим. При цьому особистість виступає суб’єктом власного розвитку. Особистісний зміст, здібності людини та її характер знаходяться в органічному зв’язку зі смислами, що породжені народом, здібностями і характером народу і є тісно пов’язаними з вимогами моралі. Усвідомлення цієї єдності людиною є сприятливим фактором громадянського здійснення особистості та самоактуалізації особистісного потенціалу в умовах соціально-економічних змін. Особистість знаходиться на лінії оптимального розвитку тоді, коли вбачає сенс у тому, до чого у неї є здібності і розвинені відповідні риси характеру, що дозволяють домогтися поставленої мети. Через волевольє зусилля в межах збереження моральних законів, працю, як єдину справедливу платню людини задля життєвого успіху, лежить траєкторія особистісного вдосконалення громадянина, що реалізує себе у своїй країні, індивідуально втілюючи потенціал свого народу.

Процес становлення громадянськості не завершується в юності, а триває протягом усього життя. Подальший розвиток досліджень з психології громадянськості передбачає зосередження на врахуванні суперечливих аспектів взаємодії особистості громадянина, яка розвивається, і соціального середовища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І.Д. Виховання особистості. – К.: Либідь, 2003.– Т.1.– 277 с.
2. Бех І.Д. Виховання особистості. – К.: Либідь, 2003.– Т.2.– 341 с.
3. Большая советская энциклопедия. – М.: Сов. энци., 1976. – Т. 23. – С. 385-386.
4. Большая энциклопедия Кирилла и Мефодия. – К.: “ООО Мультипрод”, 2003 (электронный вариант).
5. Вьготский Л.С. Психология развития как феномен культуры / Под ред. М.П. Ярошевского. – Москва: Изд-во АПН, 1991. – 350 с.
6. Даль В. Толковый словарь Живого Великорусского языка.– М.: Рус. яз., 1955. – Т. 2. – 779 с.
7. Дзюба І. Національна культура як чинник майбуття України // Кур’єр Крив басу. – 2000. – № 122. – С.3-16.
8. Долінська Ю.Г. Самоактуалізація особистості майбутнього психолога в процесі професійної підготовки: Автореф. дис... канд. психол.наук. – К.: Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, 2000. – 19 с.
9. Ершов А.А. Взгляд психолога на активность человека. – М.: Луч, 1991. – 159 с.
10. Зеньковський В.В. Проблемы воспитания в свете христианской антропологии. – Клин: фонд “Христианская жизнь”, 2002. – 272 с.
11. Зеньковський В. На пороге зрелости. – М.: Воскресение, 1991. – 48 с.
12. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Ред. Л.М. Проколенко. Сост. В.В. Андрієвська, Г.О. Балд, О.Т. Губю та ін. – К.: Рад. шк., 1989. – 607 с.
13. Леонтьев Д.А. Психология смысла. – М.: Смысл, 2002. – 484 с.
14. Максименко С.Д. Генезис существования личности.- К., 2006.- 239 с.
15. Маслоу А. Психология бытия. – К.: Ваклер, 1997. – 304 с.
16. Москалець В.С. Духовні цінності українського народу. – Київ-Івано-Франківськ: Вид-во Плай, 1999. – 278 с.
17. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. – М.: Изд-во АН СССР, 1957. – 328 с.
18. Снігур Л.А. Психология становления громадянськості особистості. – Одеса: видавець М.П.Черкасов, 2004. – 336 с.
19. Сучасна управлінська еліта в Україні: якісні характеристики, шляхи та методи підготовки. Монографія / За ред. М.І. Пірен, А.А. Режала. К: Українська Академія державного управління при Президенті України, 2003. – 180 с.
20. Сухомлинський В.А. Рождение гражданина. – М.: Молодая гвардия, 1971. – 336 с.
21. Ушинський К. Д. Человек, как предмет воспитания. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2004. – 576 с.
22. Фромм Э. Пути из больного общества // Проблема человека в западной философии / Под ред. Ю.Н. Попова. – М.: Прогресс, 1988. – С. 440-460.
23. Флоренская Т.А. Диалог в практической психологии. Наука о душе. – М.: Изд-во Владос. – 207 с.
24. Франк С.Л. Предмет знания об основах и пределах отвлеченного знания. Душа человека: Опыт введения в философскую психологию / Отв. ред. И.И. Евлампиев.– СПб.: Изд-во Наука, 1995. – 653 с.
25. Шабельников В.К. Психология души. – М.: Изд-во Академия, 2003. – 240 с.

Подано до редакції 5.09.08

РЕЗЮМЕ

Данная работа посвящена психологии становления гражданственности личности (на примере студенческой и курсантской молодежи высших учебных заведений Южноукраинского региона). Объектом исследования является процесс становления гражданственности личности. Предметом – психологические закономерности и механизмы становления гражданственности личности в период юности. Цель состоит в выявлении психологических механизмов и закономерностей становления гражданственности личности.

RESUME

The article is referred to the issue of the psychology of forming personal realization of citizenship (at the example of students and cadets of higher educational establishments of the South Ukrainian region). The study object is the process of forming personal realization of citizenship. The study subject is psychological laws and mechanisms of developing personal realization of citizenship in youth. The aim is to establish psychological regularities and mechanisms of forming personal realization of citizenship.

Ключевые слова: гражданственность, личность, самоактуализация.

Key words: personal realization of citizenship, personality, self-actualization.
